

Legenda o markizu de Sadeu u 18. stoljeću – od javnog mnijenja do prava (glazbena sugestija: Georg Friedrich Händel, Oh, the pleasure of the plains!, HWV 49, 1. čin, Boston Early Music Festival)

*Jean Antoine Touzard, mis au château de Bicêtre le 21 avril 1701:
'Récollet apostat, séditieux, capable des plus grands crimes, sodomite,
athée si l'on peut l'être ; c'est un véritable monstre d'abomination qu'il y
aurait moins d'inconvénient d'étouffer que de laisser libre. »*

(Foucault 2001, II:237-238)

ANNE: And thou unfit for any place but hell.

RICHARD: Yes, one place else, if you will hear me name it.

ANNE: Some dungeon.

RICHARD: Your bedchamber.

ANNE: Ill rest betide the chamber where thou liest!

RICHARD: So will it, madam, till I lie with you.

ANNE: I hope so.

RICHARD: I know so. (...)

(William Shakespeare, *Richard III* from the Folger Shakespeare, ur. Barbara A. Mowat i Paul Werstine, str.29, 1. čin, 2. scena, 116-123)

Legenda o markizu de Sadeu jedna je od tema s kojom se svi koji se njime bave prije ili kasnije susretnu.⁹⁵ Ovdje nas ovaj mit zanima samo kao figura koja je „punila“ novinske stupce (*gazettes*), osobito jedan događaj s kraja stoljeća, afera iz Arcueila, značajan ne toliko po svojim zakonodavnim posljedicama, koliko po utjecaju na javno mišljenje, budući da se ova epizoda ponavljala, komentirala i reinterpreterirala još godinama. Sade je optužen da je mučio tridesetšestogodišnju služavku, Rose Keller, 3. travnja 1768., udovicu slastičara, tkalju koja je, budući da je bila nezaposlena mjesec dana, bila prisiljena na prosjačenje. Nekoliko sati nakon što ju je zaposlio, markiz ju je zatočio u kući u Arcueilu, razodjenuo i šibao do krvi. Žena je uspjela uma-

⁹⁵ Vidi Maja Zorica Vukušić, „Mit o markizu de Sadeu“, u: *Književna smotra, Časopis za svjetsku književnost*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, XXXVII/2005. broj 136-137 (2-3), 2005:65-72.

knuti na pomalo filmski način, zavežavši plahte i prekrivače kako bi se spustila kroz prozor. Kako je uložila tužbu na policiji, Sadeova obitelj je isti čas intervenirala poslavši dvoje ljudi koji su odmah dogovorili povlačenje tužbe (7. travnja) u zamjenu za značajnu novčanu naknadu od 2400 livri, i „lettre de cachet“ koja je markiza osudila na boravak u dvorcu Saumur, što je, u biti, značilo da je izbjegao uobičajenu kaznu⁹⁶. Međutim, skandal nije izbjegnuto jer je intervenirao pariški parlament, novine su razglasile aferu koja je dobila neslućene razmjere. Maurice Lever je pokazao da se legenda o Sadeu rodila upravo zbog afere u Arcueilu⁹⁷. Vigarello (1998:88)⁹⁸ utvrđuje da ovi odjeci, koji ne utječu na pravosudnu proceduru, svjedoče o jednoj vrsti promjene kulture u drugoj polovici 18. stoljeća, kao i o očitom problemu da se stigmatizira specifično seksualno nasilje: „Afera iz Arcueila se nastavila u kolektivnoj mašti oblikujući senzibilitet kraja stoljeća“.

⁹⁶ Arbitrarnost policijskih i sudbenih vlasti nužno je zlo, no kada se brak smatra neodgovarajućim iz bilo kojeg razloga, policija dobiva zahtjeve („placets“) za zatvaranjem ljudi zbog ludila ili libertinstva, iza kojih slijedi „lettre de cachet“. Tako kraljevska odluka nadomješta nedostatni očinski ili bračni autoritet, a uplitanje policijskog aparata u obiteljski život je očito i često (Farge 1992:235). Ovi zahtjevi za zatvaranjem nisu ograničeni godinama, a obitelj traži kraljevu intervenciju da bi sankcionirala privatne pogreške o kojima sama ne može suditi. „Ova politika jednokratnih intervencija samo teži stabilizirati društvene odnose“ (Farge 1992:237), no ovi zahtjevi roditelja ili rodbine nisu izuzetni: u Bicêtre 1770. više od jedne trećine zatočenih posljedica su ovakvih zahtjeva. Od 1769. postavlja se pitanje njihovog smisla, jer se čini da više služe obračunavanju i interesima nego borbi protiv poroka i razvrata (Farge 1992:237-238). Počinje se uviđati arbitrarnost i pretjerana sloboda, nered u društvu kakav potiču ovakva rješenja, jer i žena može poduzeti radnje za razdvajanje dobara i mjesta stanovanja, kao što i suprug može tužiti suprugu za preljub, koji se oštro kažnjava (Farge 1992:239). Tako „lettre de cachet“ može izgledati gotovo kao neka vrst nezakonitog rješenja, koje potiče i jedno od prvih preispitivanja funkcioniranja zakonodavstva, jer bi ova kraljeva naredba trebala biti iznimka, a ne pravilo. Farge (1992: 240-241) spominje jedan fundamentalni tekst (13728) koji pokazuje da se polako uobličuje nova vizija društva koja će opsjedati 19. stoljeće, te koja čini i neke zahtjeve utamničenog Sadea razumljivima: polako postaje jasno da je zatvaranje neučinkovito, te da potiče nered u državi. Policijski vrh tako dobiva zadaću da obitelj uputi na vlastitu odgovornost i odvрати je od obraćanja državi. „Ovdje počinje dobivati oblik jedan novi društveni projekt; više se ne želi odgovarati na zlodjela izvjesnih članova društva jedinstvenom sankcijom koja je sama po sebi zabrinjavajuća i destruktivna, nego povezati članove društva s drugim činjenicama, obitelji na koju će se država moći osloniti da mobilizira svoje ljude.“ (Farge 1992:240)

⁹⁷ Maurice Lever, *Donatien Alphonse François, marquis de Sade*, Pariz, Fayard, 1991: 176. Leverova je knjiga ključna, uz knjigu G. Lelyja, *Vie du marquis de Sade avec un examen de ses ouvrages*, koja ja izdana sa sveskom I Djela markiza de Sadea (*Ceuvres du marquis de Sade*), Pariz, Tête de feuille, 1973., koja u aneksu donosi arhivski dosje o aferi u Arcueilu.

⁹⁸ Georges Vigarello, *Histoire du viol, XVIe -XXe siècle*, Pariz, Éditions du Seuil, 1998.

Prva značajna posljedica bila je da je pariški parlament 15. travnja govorio o „strašnom zločinu koji se dogodio u Arcueilu“, iako za njega nije bio nadležan, te je time nagnao parlament da otvori istragu i odredi optuženom da ga zatvore. Skandal se više nije dao izbjeći; „lettres de cachet“ ga više nije mogla zaštititi⁹⁹. Afera je odjeknula u javnosti, iako su francuske novine dobile nalog da ne pišu o ovoj priči koja šteti „uglednoj“ obitelji i optuženiku, kraljevskom časniku. Oni koji su o aferi pisali isticali su naročito nepotizam, privilegiranost bogatih i uglednih koji nisu kažnjeni za nasilje¹⁰⁰. Sadeova je svekrva bila svjesna efekta javnog mijenja, gomilanja afera (nakon afere Fronsac) koje su senzibilizirale društvo na ovakve događaje. No možda najznačajnija činjenica je da su se veoma brzo proširile glasine o ovom događaju, koji je neprestano ponavljan u posljednjim desetljećima 18. stoljeća, sve dok se nije pretvorio u „crnu legendu“ (Vigarello 1998:89). Ukidanje progona koje je naredio parlament, a koje je postigla obitelj Sade nakon dva mjeseca, 10. lipnja 1768., nije imalo nikakvog utjecaja, jer su okolnosti ovog slučaja ilustrirale aristokratsku okrutnost. Rijetki su ipak pokušali opravdati „nevino“ nasilje: Mme Du Deffand je tvrdila (a njene su tvrdnje kasnije preuzele novine *Vijesti iz Donje Rajne*) da je pomada koju je markiz de Sade dao Rose da joj zarastu rane pomada koju je i sam Sade koristio, pa Rose postaje žrtva „eksperimenta“, neshvaćene velikodušnosti, a ne okrutnosti. Iz toga proizlazi da Sade nije htio ozlijediti, nego izliječiti, što je primjer *spina* kakve i danas poznajemo. Mračniju verziju donosi *gazette* iz Utrechta gdje Rose postaje „rascjepkana žena“, predmet slijepog, neshvatljivog nasilja, kako kaže Vigarello. Još je gora verzija Restifa de la Bretonnea iz *Pariških noći (Nuits de Paris)* 1788., koja spominje stol za anatomiju gdje Sade istražuje žrtvinu utrobu da „pronikne u sve misterije ljudske strukture“, pa Rose po-

⁹⁹ Neobičnost ovog poteza jest da obraćanje kralju čuva obiteljsku tajnu, jer kralj jamči ovu nenadanu metamorfozu. „Tako privatno ostaje privatno, čak i kada se to javno obznani na najvišoj razini vlasti. Kralj ovdje djeluje kao egzorcist; kroz njega nestaje pisana riječ. Samostani, kraljevski zatvori, mračni su trbuh koji će progutati tajnu i nikada neće otkriti poniženje“ (Arlette Farge, Michel Foucault, *Le désordre des familles, Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Pariz, Gallimard, folio, Histoire, 1982/2014:352). Tako se uspostavlja veza između obiteljskog života i kraljevske vlasti, odnosno, pojedinci preuzimaju instrumente kraljevske vlasti da bi ponovno uspostavili ugroženi red, te postaju „spontani agenti“ javnog poretka (Farge 1986: 84-85).

¹⁰⁰ Farge (1986:176) napominje da su seksualne devijacije vodile u zatvor. No ona navodi i primjer iz arhiva: „Michel Maisonneuve, pisar, poslan je u Bicêtre u prosincu 1751. zbog nepoštivanja odredbe o njegovom odlasku iz grada: ‘Prognan prije godinu dana jer se više puta obeščastio na vratima učionica kada su učiteljice bičevale učenice.’ Seksualne perverzije u kojima su sudjelovali opati, a koje su izazvale uhićenja poput onog udovice Vatan i jednog opata: ‘Prostituirala je dvije četrnaestogodišnje djevojčice i uhićena je danas, u rujnu 1748., u Porcheronsu gdje živi i ima kćer kod kuće koju bi opat dolazio posjetiti i koju bi posve голу bičevao dvanaest puta.’“

staje „disecirana žena“¹⁰¹, žrtva demonskog nasilja. Istu je verziju preuzela i „Section des Piques“, čiji je član bio i Sade, zajedno s Robespierreom, za vrijeme Revolucije, jer postaje sinonim za barbarstvo svrgnute aristokracije. Prema Vigarellu (1998:90), afera iz Arcueila potvrđuje sporu promjenu percepcije nasilja tijekom druge polovice 18. stoljeća: „mobilizaciju javnog mnijenja; volju parlamenata da jače progone izvjesne krvne delikte; priliku da se stigmatizira okrutnost aristokracije“. To ne znači da pravosudne odluke nisu najčešće završavale u korist povlaštenih, jer su dogovori uvijek prethodili osudama, ali, tema ovakvog nasilja počela je buditi maštu, pa odjeci Gilles de Raisa ili Plavobradog Charlesa Perraulta¹⁰² doprinose stvaranju slike razvratnog aristokrata, okrutnog libertinca, u koje spada i Sade¹⁰³.

Međutim, značajna je razlika na kojoj inzistira Vigarello (1998:90) upravo činjenica da ovo nasilje nije stigmatizirano kao izravno seksualno, nego ostaje „difuzno, globalno: nasilje udaraca, štapovima ili noževima“¹⁰⁴. U središtu pažnje su bol i maltretiranje, kako to tumači i La Bretonne. Inzistira se na ulozi instrumenata istodobno ne uviđajući njihovu moguću seksualnu funkciju. Riječ je „više o jasnoj slici gospodara koji tlači slugu nego o mračnoj slici silovatelja koji se iskaljuje na žrtvi“, odnosno „modaliteti seksualnog nasilja ostaju zamagljeni, maskirani gestama koje se lakše uočavaju: gestama ranjavanja i džepnih nožića“ (Vigarello 1998: 91). U to doba su razvidni „neobični ukusi“, „strasti“, „manije“ u koje spadaju sodomija, felacija, bič, sve vrste razvrata, poroka, ali ne i nasilje¹⁰⁵.

¹⁰¹ N. Rétif de la Bretonne, *Les Nuits de Paris ou le Spectateur nocturne* (1788), u: *Paris le jour, Paris la nuit*, Louis Sébastien Mercier, *Tableau de Paris, Le Nouveau Paris*, Restif de La Bretonne, *Les Nuits de Paris*, Pariz, Robert Laffont, coll. „Bouquins“, 1990: 1008-1009.

¹⁰² Vidi o jednoj od suvremenih reaktualizacija bajke o Plavobradom u Québecu: Maja Zorica Vukušić, „La violence dans le roman québécois contemporain : le cas d’Audrée Wilhelmy (*Les Sangs*) et de Paul Kawczak (*Ténèbres*)“ u: Bogdanka Pavelin Lešić (ur.), *Francontraste 4 : Conceptualisation, contextualisation, discours*, sv. 2, Mons, Éditions du CIPA, 2025: 337-346.

¹⁰³ O intelektualcima u policijskim dosjeima vidi Robert Darnton, „La République des lettres: les intellectuels dans les dossiers de la police“, kao i dodatak, „Appendice. Trois histoires“ u: Robert Darnton, *Le grand massacre des chats, Attitudes et croyances dans l’Ancienne France*, s engleskog prevela Marie-Alyx Revellat, Pariz, Les Belles Lettres, 2011:199-251.

¹⁰⁴ Za prilog preispitivanju nasilja, ali i silovanja iz filozofske perspektive vidi Jean-Luc Nancy, „Image et violence“ u: Jean-Luc Nancy, *Au fond des images*, Pariz, Éditions Galilée, 2003: 35-56.

¹⁰⁵ U posljednjim desetljećima 18. stoljeća (Vigarello 1998:292) dolazi do prvih promjena zakonodavnih premisa o žrtvi, a kazneni zakon iz 1791. konkretizira ova nastojanja zamjenjujući pojam „otmice“ („rapt“) „silovanjem“ („viol“) brišući staru referencu i naglašavajući ono što je žrtva proživjela, čemu se, tijekom 19. stoljeća, pridružuje postupna diferencijacija oblika nasilja u zakonodavstvu, osobito onog iz pozicije morala.

Međutim, i samo javno mnijenje povijesni je fenomen, kako nas podsjeća Arlette Farge u *Dire et mal dire, L'opinion publique au XVIIIe siècle*¹⁰⁶:

Javni sud izražava se smijehom, zlobom i ruganjem. Za Hardyja, satira je 'uobičajen proizvod prosuđivanja Parižana, oružje uma' (S. Hardy, 7. prosinca 1770. u: *Mes loisirs, 1764-1789*, Bibliothèque nationale, ms. français 6680-6687), kada se čini da je veoma teško djelovati. Tračevi su zastrašujuća strijela; ženski tračevi su prvi kojih se treba bojati. Nasilni, brbljavi i provokativni, oni nose svoju poruku jasno i glasno, te ostavljaju policijske vlasti bez riječi.

Tako su provokacija i satira javnog mnijenja „prirodni načini govora“, reakcija na „uvijek manjkavu informaciju“, kao „parada protiv nasilja činjenica“, jer „onaj koji ih upotrebljava zna da u tom trenutku zauzima poziciju moći“ (Farge 1992:99)¹⁰⁷:

Satira je i iskrivljanje stvarnosti, što svima u potpunosti odgovara, jer je stvarnost ponekad teško izraziti, te jer se, uostalom, 'stvarnost' političkih događaja nikada u potpunosti ne otkriva javnosti; javnost ima pristup samo fragmentima stvarnosti. Ona bijesno grabi te fragmente, iskrivljujući i krivo predstavljajući riječi kako bi bolje kontrolirala situaciju čiji joj mehanizmi nikada nisu u potpunosti objašnjeni. [...] Satira stvara prostor za riječi upravo ondje gdje je mogla vladati samo odsutnost riječi, a „nezasitna (pariška) proždrljivost za svime što odiše kritikom, satirom i porugom“ (L.-S. Mercier) ukorijenjena je u tom nedostatku. Kleveta, podrugljivo čuđenje vijestima u konačnici je stavljanje tajne na raspolaganje svima. To je suprotnost laskanju, onom koje vlada društvom dvora i prinčeva, uvijek prisutnima na javnoj sceni. Suočeno sa službenim pitanjem „naklonosti“, načelom vlasti i izdvajanja, pojavljuje se podrugljivo nasilje i uvlači se posvuda gdje god ne postoji laskanje, odnosno u javnost kojom ne upravlja ova kruta arhitektura. (Farge 1992:99-100)¹⁰⁸

Stoga i pisanje, po mišljenju vlasti, postaje opasno. U razdoblju od 1757. do 1765. govor postaje „bastiljiran“ („parole embastillée“, Farge 1992:285),

¹⁰⁶ Arlette Farge, *Dire et mal dire, L'opinion publique au XVIIIe siècle*, Pariz, Seuil, La Librairie du XXIe siècle, 1992:99-100.

¹⁰⁷ Kako ističe Farge u *La vie fragile, Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*, (1986:29), gubitak časti nosi sa sobom velike ekonomske posljedice za siromašne, što tvrdi i Beccaria u svojoj raspravi *O zločinima i kaznama 1764.*, kada kaže da je javno mnijenje često muka i poštenog i vulgarnog pojedinca. Upravo je čast ona točka u kojoj se privatni i javni život dodiruju jer, iako čast pripada pojedincu, njime vladaju drugi, upravo preko te krhke kategorije.

¹⁰⁸ Vidi i Jean Starobinski, *Le Remède dans le mal. Critique et légitimation de l'artifice à l'âge des Lumières*, Pariz, Gallimard, nrf, essais, 1989, osobito poglavlje II, „Flatterie“, 1989: 61-90.

jer mnogi počinju pisati upravo u zatvoru, od korespondencije i memoara do matematičkih ili geometrijskih spisa i političkih rasprava odnosno tekstova o reformama financija i budžeta¹⁰⁹. Dapače, Farge (1992:285-286) smatra da bi se trebala napisati studija o tome što je u *Ancien Régimeu* bilo ovo

pisanje u zatvoru i njegov utjecaj na javnost, vođeno dubokim uvjerenjem, književnom ili znanstvenom snagom i potrebom da se izbjegne podlijevanje ludilu. Od Sadea do Beaumarchaisa, uključujući mnoštvo drugih opskurnih likova, primjećuje se živahnost slična onoj vani, ista ona živahnost koju policija nastoji iskorijeniti. Prateći neka od ovih djela, postaje se još više svjesno okrutnosti zatvaranja i njegovih štetnih posljedica čak i na najbriljantnije umove: neki zatvorenici teško odolijevaju fizičkom i moralnom propadanju; njihovi spisi nose trag te evolucije. Pisanje postaje bezoblično, stil isprekidan bijesnim i neurednim digresijama, cijeli odlomci nalikuju jadikovkama. Čak se dogodi da s vremenom određeni tekstovi postanu nerazumljivi, isprekidani kabalističkim simbolima, nerazumljivim crtežima ili izljevima glazbenih nota. Ova patetična očitovanja pojedinaca koji se bore sa svojim poljuljanim razumom dobivaju lakonske policijske bilješke na marginama („Um mu je potpuno poremećen“, „Glava mu je jako bolesna“, „Krv mu se izliva iz grudi, a um luduje“) koje često opravdavaju nastavak pritvora i nastoje potvrditi početne optužbe za ludilo iznesene prilikom uhićenja. U međuvremenu, izvan zatvorskih zidina postoji i „pravo na pisanje i govor o svim državnim pitanjima“.

Markiz de Sade je tako dio izvjesne populacije, možda simbol, ali svakako ne izdvojeni slučaj ovakve sudbine. Javno mnijenje, pa i njegove nužne stranputice, s kojima se borio, više ili manje uspješno, i samo pokazuje da je ono posve logični odgovor na povijesni trenutak. Tračanje, posebno žensko, kako naglašava Farge, ovdje nije samo zabava, traćenje vremena, nego „promišljena i emocionalna navika“ Parižana jer „znatiželja javnosti nije karakterna osobina, nego čin koji svakome omogućuje ulazak u političku arenu“, a „sklonost informacijama i prakse koje se koriste za njihovo prisvajanje proizvod su strukture urbanog prostora, kao i monarhističkog stava koji nerado javno mnijenje smatra valjanim partnerom“ (Farge 1992:289). Tako i slučaj markiza de Sadea pokazuje da u 18. stoljeću „javnost živi, i to zna, između

¹⁰⁹ Farge (1992:285-286) spominje Beaumonta (AB 12351, Le Prévôt de Beaumont, 12. studenog 1768., najava štrajka glada), koji će biti oslobođen tek u rujnu 1789., koji je, pored desetak rukopisa, napisao opsežnu raspravu od 272 stranice pod naslovom *Krici i jecaji potlačenog Francuza u državnim zatvorima* (*Les Cris et les Gémissements du Français opprimé dans les prisons d'État*), upućenu Luju XVI., protiv njegovih ministara, načelnika policije i upravitelja zatvora. Rasprava je napisana 1778., ali je objavljena nešto kasnije i imala je odjeka u javnosti. Ona dokazuje i da Sadeova opetovane pritužbe i prokazivanja sustava iz zatvora nisu usamljena praksa.

istine i laži, mogućeg i neprovjerljivog“, te „ne propada u toj kaljuži, nego se izoštrava i jača“ (Farge 1992:290).

Ma koliko je Sadeova priča već u 18. stoljeću legenda, ona je i platforma koja pokazuje kako se u to doba organizira stvarnost i sadašnjost, kako se u to doba monarhije može još samo zavaravati menuetom figura i sklada prethodnog stoljeća: „‘Relevantnost’ javnog mnijenja u 18. stoljeću možda proizlazi iz jedne stvari: izražavajući se, postali su muškarci i žene i organizirali su sadašnjost. Njihove su izjave potresale izvjesnosti, preokrenule situacije; utjecale su, prije svega, na događaj, i istodobno, odvrćajući se od njega, stvorile su nove oblike drugosti.“ (Farge 1992:290-291)

Javno mnijenje u konačnosti reagira na onodobnu stvarnost i njenu nasilnost, no javno mnijenje nije znak neobjašnjivih skokova u barbarstvo, kako upozorava Farge, kao što to tumači, primjerice, njemački sociolog Norbert Elias u knjizi *Dvorsko društvo* (1969.)¹¹⁰. Jer, njegova teza da povijest Zapada između srednjeg vijeka i 20. stoljeća pokazuje progresivnu transformaciju emocionalne ekonomije podrazumijeva snažnu kauzalnost, pomalo možda i linearnost koja ne daje mjesta nikakvim diskontinuitetima, prekidima, kao da je i samo nasilje samo neka vrst neobjašnjive sile, proboja anarhizma, što u konačnici, ne dovodi ni do kakvog zaključka.

Ako nas je 20. stoljeće bilo čemu naučilo, to je da nasilje može biti i način okupljanja, stvaranje neke vrste zajedništva koje se suprotstavlja državi¹¹¹. Tako nasilje, nered, pobuna (ali i slavlje i svetkovina) potiču promišljanje o stvaranju modela društvene regulacije koja postaje i početna točka i cilj organizacije društva. U tom svjetlu i nasilje postaje prekid koje konsolidira ove moguće regulacije, no ono kao da zaziva svoju poziciju prema redu, poretku te ponovno, kao i povijest sama, „zaglađuje“ sve ono što remeti ovu dijadu. Jer, zajednica nasilje promatra isključivo kao prijetnju, te ga ugrađuje u neku vrst funkcionalističke interpretacije na koju nas i povjesničare upozorava već Foucault govoreći o najslabijem zajedničkom nazivniku na koji se sve svodi¹¹².

¹¹⁰ Vidi Norbert Elias, *La Société de cour*, Pariz, Flammarion, coll. »Champs«, 1985, predgovor Roger Chartier / Calmann-Lévy, 1994. / Poche, *champs, essais*, 2026. i Norbert Elias, *La Dynamique de l'Occident*, Pariz, Calmann-Lévy 1975 / Pocket, Agora, Sociologie 2003 (prijevod Pierre Kamnitzer).

¹¹¹ U tom se svjetlu može čitati, negdje na razmeđu etnologije i antropologije, knjiga Renée Girarda *La Violence et le Sacré* (Pariz, Bernard Grasset, 1972), koja nasilje vidi relativno pozitivno, kao neki oblik integracije, kao i knjiga Michela Maffesolija i Alaina Pessina, *La Violence fondatrice*, Pariz, Éditions du Champ urbain, 1978, koja ima u svojim osnovama dvostruku perspektivu uništavanja i utemeljenja društvenog poretka.

¹¹² Michel Foucault, „Nietzsche, la généalogie, l'histoire“, u: Michel Foucault, *Dits et Écrits*, I, 1954-1975, 2001:1018.

Kako promišljati nasilje koje postaje barbarstvo, okrutnost, u kojem „nema logike“, i to ne ono društveno, koje bi imalo barem neku vrst društvenog cilja, ma koliko nejasno bio utvrđen?

Michel Foucault pokazuje da, kada se konflikt stavi u srž društvenog postojanja, čovjek može početi izmišljati, graditi iz ovog disparatnog nereda („discorde“)¹¹³. Štoviše, da se iz dominacije ljudi nad ljudima „rađa diferencijacija vrijednosti“, a iz dominacije klasa nad drugim klasama „ideja slobode“, pa „pravilo omogućuje da se nasilje može izvršiti nad nasiljem“ (Foucault, I, 2001:1013). Nasilje nije više društvena posljedica, nešto što se *a posteriori* promatra kao događaj koji je omogućio konsolidaciju društva, nego objekt, odnosno subjekt politike. Tako i nasilje, i barbarstvo, i okrutnost prestaju biti fatalni, te postaju organizacije moći ugrađene u političke izjave.

Prvo okrilje nasilja je rat. Rat¹¹⁴ je uvijek ubilački, nepodnošljiv, *ali* neizbježan, odnosno uobičajen, te neminovno kreira stvarnost i u 18. stoljeću, ma koliko tvrdili da tijekom 18. stoljeća nema ratova na francuskom teritoriju, osim onih na granicama koji su zanimali javno mnijenje isključivo kada im se zbog njih povećavao porez. Usprkos nadimku „miroljubivi“, Louis XV. vodio je tri rata¹¹⁵: rat za Poljsku (1733. – 1738.), rat za austrijsku baštinu odnosno austrijski nasljedni rat (1740. – 1748.) i Sedmogodišnji rat (1756. – 1763.), možda najokrutniji i najteži u tom stoljeću. Tako rat kao nered¹¹⁶ u 18. stoljeću pokazuje, prema Farge (1997:58) „svjesne i organizirane odluke, s relativno stabilnim mehanizmima“, jer se „nikada ne pojavljuje kao fatalnost, nego kao deklarirano načelo rješenja sukoba među prinčevima“. Moguće ga je izbjeći, iako je „političko uobličavanje simboličkog nasilja“. Tako je rat u 18. stoljeću „već odavna konstituiran kao stanje i rezultat neumoljive i divlje ljudske prirode: kao da su drugi kodovi reprezentacije oslobodili rat njegove navodne nužnosti“.

Rat i nasilje uopće postavljaju pitanja prava, pravde i zakonodavstva¹¹⁷, na koje se, još u 18. stoljeću, osvrću i pisci. Voltaire vodi najpoznatiju protu-

¹¹³ Vidi Michel Foucault, „La vérité et les formes juridiques“, u: Michel Foucault, *Dits et Écrits*, I, 1954-1975, 2001: II, 1406-1514.

¹¹⁴ Vidi Michel Foucault, *Volja za znanjem (La Volonté de savoir)*, posebno poglavlje V, « Droit de mort et pouvoir sur la vie (Pariz, Gallimard, 1976:174-211).

¹¹⁵ Arlette Farge, *Des lieux pour l'histoire*, Pariz, Éditions du Seuil, La Librairie du XXe siècle, 1997: 54-57.

¹¹⁶ Farge (1997: 36, 58) povjesničara naziva »čitateljem nereda«, prema tezama Joxea (Alain Joxe, *Voyage aux sources de la guerre*, Pariz, PUF, Pratiques théoriques, 1991).

¹¹⁷ Jacques Vergès u *Justice et littérature* (Pariz, PUF, „Questions judiciaires“, 2011:114-115) inzistira da je jedini tužitelj koji se izdvaja iz skupine neelokventnih, osrednjih konformista kao što su bili Fouquier-Tinville (Teror), Pinard (Flaubert, Baudelaire) ili Mornet (Pétain),

istragu u slučaju Calas, kako bi pokazao ludu logiku i zakonodavnu pogrešku, jer se uzda samo u krik javnosti da se postigne pravda¹¹⁸.

18. stoljeće, ma koliko samosvojno bilo, u nekim svojim notama najavljuje 19. stoljeće, pa i romantizam. Ako govorimo o onim tamnim tragovima, tužitelj Saint-Just, čiji čak i fizički izgled i hod postaju tema naklapanja, piše svoje djelo bezumnika, aforizme obojene mračnom emfazom i krvlju, lakonske i guste, koji neminovno stvaraju posve teatralni efekt. Jedan od najpoznatijih je: „Ništa ne nalikuje vrlini kao veliki zločin“¹¹⁹.

No mrak je vladao i prije 19. stoljeća, i prije Revolucije¹²⁰ i Terora, i u književnosti. Sade ga je iskusio u zatočeništvu, no još je važnije da ga je *pročitao*, osobito u engleskim gotičkim romanima.

onaj kojeg on naziva „tužiteljem odmetnikom“, Saint-Just, koji, u procesu protiv Luja XVI., kaže: „Treba ga ubiti, više nema zakona koji bi ga sudili, on sam ih je uništio. Treba ga ubiti kao neprijatelja. Sudi se samo građaninu; da bi se sudilo tiraninu, treba ga najprije pretvoriti u građanina. Treba ga ubiti kao krivca uhvaćenog na djelu, s rukom u krvi.“ Njegov je govor, govor koji pada „kao teški nož giljotine“ (Jules Michelet, *Le Procès de Louis XVI*, predgovor Alain Boureau, Pariz, Éditions complexe, Pariz, 1999:67-68), začudno odjeknuo i svjedočio o pravom fanatizmu.

¹¹⁸ Voltaire, „Lettre à M. Damilaville“ (8. srpnja 1762.) i „Lettre à M. le Comte d'Argental“ (7. kolovoz 1762.) u: Voltaire, *Œuvres complètes*, Pariz, Firmin Didot, 1823., u: Vergès 2011: 82. Voltaire piše i d'Alembertu 15. rujna 1762.

¹¹⁹ Vidi Marie Lénéru, *Saint-Just*, uvod Maurice Barrès, Pariz, Bernard Grasset éditeur, 1922.

¹²⁰ Bilo je nezamislivo da se ubije kralja. Smrt Luja XVI. bila je neviđeni šok: „Revolucionari su, ubivši kralja u skladu sa zakonskim postupcima, obuzeti apsolutnim bezdanom zla; okrenuli su pravo protiv prava, poredak protiv poretka i činilo se da se svijet izvrće [...] kao u onim Shakespeareovim dramama gdje kraljevu smrt najavljuju zlokobni znakovi, kiše krvi i žaba krastača, groblja koja se izvaljuju otkrivajući blijeda lica leševa.“ (Bernard Edelman, *La Maison de Kant*, Pariz, Payot, 1984:16 u Farge 1986: 209)